

LINO VELJAK
Filozofski fakultet
Zagreb, Hrvatska

GRANICE LIBERALNE DEMOKRACIJE

Ako se i možemo složiti oko smislenosti suda prema kojemu je liberalna demokracija najbolji od svih (pod zatečenim okolnostima i u okviru danosti mogućih) poredaka, ne bismo se baš morali složiti i oko odredbe dotičnog poretka kao optimalnog (ili čak idealnoga ili idealnosti aproksimirajućega) ustrojstva regulacije međuljudskih odnosa. Uostalom, nijedan mjerodavan teoretičar liberalizma nikada nije postavio zahtjev za idealizacijom liberalne demokracije (po čemu bi se ideja liberalizma i ideja liberalne demokracije i mogle razlikovati od utopijskih projekata i projekcija). Hoćemo li, dakle, promišljati ograničenosti i granice liberalne demokracije, ali i zbiljske tendencije njezina mogućeg ugrožavanja, pa i njezina (ne tek hipotetičkoga) degenerativna urušavanja, morat ćemo se poslužiti pojmom *antitetična solidarnost*.

Što je to *antitetična solidarnost*? Možemo navesti jedan hipotetičan i jedan historijski primjer koji razjašnjavaju to, kao što se na prvi pogled može učiniti, *drveno željezo* i objašnjavaju kako se ono što je u međusobnoj suprotnosti može svesrdno podržavati.

Prvi primjer motiviran je raspravom o liberalizaciji lakih droga. Zašto, umjesto da se iscrpljujemo oko pitanja treba li se u tom pogledu povesti za nizozemskim primjerom, ne bismo išli do kraja (na planetarnom planu, dakako) i postigli konsensus oko toga da, u skladu s jednim (istina, osebujno protumačenim) principom liberalizma dopustimo slobodnu prodaju svih vrsta narkotika (da se razumijemo, i heroina, i kokaina, i svake druge „teške droge“) svim punoljetnim osobama, s time da su proizvođači dužni naznačiti u kojoj je mjeri korištenje pojedinog sredstva opasno po zdravlje i život, na najopasnijim proizvodima dodati sličicu s mrtvačkom glavom, suzdržati se – pod prijetnjom kaznenih sankcija – od javnog oglašavanja takvih proizvoda kao i od njihove prodaje maloljetnim osobama, te, dakako, plaćati porez na dodanu vrijednost kao i posebne poreze po uzoru na one koji se plaćaju na duhanske prerađevine. Svaka punoljetna osoba odgovorna je za svoje zdravlje i za svoj život, pa ako se netko hoće trovati – to je njegovo/njezino neotuđivo pravo! Korist od takve liberalizacije bila bi višestruka. Prvo, ona bi dovela do prirodne selekcije: mladi ljudi skloni riskantnim životnim stilovima i lišeni osjećaja samoodgovornosti skratili bi svoj život, ne bi se više morali u tolikoj mjeri baviti kriminalnim aktivnostima (narkotici bi bili legalno dostupni, a vjerojatno bi i znatno pojeftinili), multinacionalne korporacije (koje bi uletjele na to novo trži-

šte tako što bi za početak jedna od njih patentirala licencu za proizvodnju heroina, druga za proizvodnju LSD-a, treća bi patentirala odgovarajuće poljoprivredne sorte maka, koke, itd.) a države bi stekle nov izvor prihoda, proračuni bi bili u stanju da na valjan način pokrivaju vojne i druge troškove (a ukoliko bi vojne vlasti uvele djelotvorne metode kontrole konzumacije opojnih droga u redovima svojih pripadnika, uz najstrožu zabranu profesionalnim vojnicima da ih koriste, onda bi se izbjegli negativni učinci te liberalizacije po obrambenu moć država; slično bi mogle postupiti i druge državne institucije, ozbiljne privatne korporacije, elitne škole, itd.).

Zamislite što bi se dogodilo da ovu argumentaciju prihvati tročetvrtinska većina stanovništva u svakoj od zemalja svijeta! Budite sigurne, poštovane čitateljice, budite sigurni, poštovani čitatelji, da do te liberalizacije ne bi došlo! Suprotstavile bi se, naravno, mreže međunarodnog kriminala (čak i u slučaju legalizacije svojih prljavih poslova s heroinom i kokainom profitna stopa bi radikalno opala, a osim svega, glavninu profita ubirale bi države), uz podršku, dakako, uličnih preprodavača u svim gradovima svijeta, ali suprotstavili bi se i policijski odjeli zaduženi za suzbijanje narkomanije, kao i međunarodne institucije koje se danas, manje ili više nedjelotvorno bore protiv ilegalne trgovine narkoticima. Razumljivo, uostalom: što bi svi ti stručnjaci više mogli raditi nakon što bi se njihovi odjeli i institucije ukinuli kao nepotrebni? A od koga bi oni korumpirani među njima više mogli primati dobre provizije na koje su navikli? Dakako, trgovci narkoticima i korumpirani policajci našli bi dežurne dušebrižnike, laičke i vjerske, koji bi se moralnom i moralističkom argumentacijom suprotstavljali legalizaciji.

Dakle, tu bismo imali na djelu solidarnost suprotstavljenih strana: trgovaca smrću i onih koji su zaduženi za suzbijanje dotične smrtonosne trgovine (nema, inače, nimalo sumnje da bi nekorumpirani policajci bili jednako glasni u protivljenju toj legalizaciji kao i njihovi korumpirani kolege, ako ne i još glasniji).

To je hipotetički slučaj. No, Hitlerov dolazak na vlast 30 siječnja 1933. nije hipoteza nego historijska činjenica. Tom usponu prethodio je, uz neslogu demokratskih političkih snaga, frustracije iz Prvoga svjetskog rata, iskustvo hiperinflacije i svjetsku privrednu krizu, višegodišnji žestok sukob između komunista i socijaldemokrata, obilježen u prvom redu komunističkim etiketiranjem socijaldemokrata kao socijalfašista, gorih od deklariranih „fašista”, tj. Hitlerovih nacionalsocijalista. Premda među komunistima po svoj prilici nije bilo simpatizera nacionalsocijalističke ideologije i politike i premda su komunisti iskreno gajili mržnju u odnosu na Hitlerovu sljedbu, nema sumnje da su oni svojim proglašavanjem konkurenata na ljevici gorima od nacista bitno i izravno potpomogli Hitlerov uspon. Nije tu bilo nikakvog dogovora ni zavjere, nego je na djelu bila *antitetična solidarnost*¹, kao što u onom prvom hipotetičkom slučaju solidarnost narkomafijaša i antinarkotičkih policajaca nije nužno vezana uz korupciju. Ukratko, *antitetična solidarnost je objektivna, a ne puko subjektivna kategorija, koja tek na razini središta polova zadobiva karakter identiteta subjektivnoga i objektivnoga*. Moguća paralela jest Hegelova odredba velikih povijesnih osobnosti (koja, bar ne u ovom slučaju, ne može implicirati bilo kakvo aksiologijsko vrednovanje).

1 Tek na razini predvodnika polova te solidarnosti i interesnih mreža što su ih oni gradili ili u koje su se ugradili (tj. konkretno na razini koja obuhvaća uži krug Staljinovih i Hitlerovih suradnika) može se govoriti o identitetu subjektivnoga i objektivnoga.

No, ovdje ne razmatramo ni pitanja legalizacije narkotika ni problem Hitlerova uspona na vlast. Riječ je o nečemu sasvim drugome: o stanju i izgledima liberalne demokracije danas ali i o dugoročnim perspektivama oblikovanja političkog poretka na globalnoj razini; pri tom se to *danas* definira ponajprije simboličkim nadnevkom 11. rujna 2001, a tek sekundarno propašću sovjetskog imperija, kojim iščezava dotadašnja bipolarnost svijeta.

Konsensus vlada svijetom nakon pada Berlinskog zida, događaja koji simbolički označava kraj bipolarnosti kakvu smo znali i u kojoj smo živjeli. Konsensus o tomu da je *liberalna demokracija najbolji od svih mogućih poredaka*. S važnim dodatkom: teorija liberalne demokracije u teorijskoj je dimenziji tog konsensusa nadmoćna je svim drugim političkim teorijama i svim drugim, konkurentskim i alternativnim, filozofijama politike. Obično se dodaje: poredak liberalne demokracije nije idealan, on nije savršen, ali savršenstvo je ionako rezervirano za eshatologijske nacerte, koji se, ako su teologijski utemeljeni ili legitimirani, ne odnose na ovozemaljsku zbiljnost, a ako su postavljene na razini imanencije, u obliku revolucionarnog projekta izgradnje savršene zajednice ili utopijskih snova o boljem svijetu, onda su nužno i neumitno osuđeni na to da se izjalove ili da se pak ozbilje u nekom pervertiranom totalitarnom i neljudskom poretku (tvrdi se: uostalom, jedinom mogućem obličju prekoračivanja granica mogućega, granica koje su istovjetne s granicama što ih postavlja i posjeduje sama liberalna ili liberalno-demokratska teorija)².

Doduše, taj konsensus nije univerzalan. Narušavaju ga nezadovoljnici i urotnici različitih vrsta (Negrijevo i Hardtovo „mnoštvo“?). Dio njih na riječima prihvaća postulate liberalne demokracije, ali sanja o uspostavljanju ovako ili onako konotirane organske zajednice, koja bi imala predstavljati ozbiljenje okvira *autentičnog opstanka*, kako se god u danom slučaju razumjela autentičnost. Sasvim malen – a po svemu sudeći i beznačajan - dio njih s nostalgijom se prisjeća propaloga „realnog socijalizma“ (dakle, onog tipa totalitarizma koji je parazitirao na ideji socijalne pravde i ljudske emancipacije) i snuje o njegovoj obnovi (u diverzificiranim modalitetima, dakako). Značajniji se dio s poštovanjem prisjeća drugih totalitarizama 20. stoljeća (onih koji su se temeljili na raznim inačicama krvi i tla, junačke prošlosti i sličnih – u osnovi metafizičkih – entiteta) i snuje o uskrsavanju nacizma ili fašizma ili frankizma ili neke druge (najčešće neke sasvim nove i historijski neiskušane) inačice totalitarizma s desničarskim predznakom, pa i radi (u okviru proceduralnih pravila liberalno-demokratskog poretka ili i mimo njih) na ozbiljenju organskog poretka kakav je u tim totalitarizmima bio naslućen ili čak i anticipiran.

Druga je vrsta urotnika manje diskretna i u manjoj mjeri suptilna. Izuzmemo li radikalne ili ekstremističke skupine različitih predznaka u razvijenim zemljama (najglasnije među njima su one neonacističke provenijencije), u ovu kategoriju ponajprije spadaju radikali iz tzv. Trećeg svijeta, među kojima su – bar nakon 11. rujna - najpoznatiji islamski fundamentalisti. Otvoreno se zalažući za obnovu (ili, ponekad, utemeljujuće uspostavljanje) autentičnih formi opstanka zajednice, koje su u opreci s principima – pa i proceduralnim formama - liberalne demokracije, ovo se šaroliko društvo (koje samo

² Konsensus se, međutim, ne odnosi i na snažnu tendenciju izjednačavanja liberalne demokracije s (ne tek ekonomijskim) neoliberalizmom.

površni ili zlonamjerni kvazianalitičari mogu izjednačavati s islamskim fundamentalizmom) slaže tek oko jednoga: licemjerni i moralno iskvareni svijet koji sebe razumije ozbiljenjem principa liberalne demokracije zaslužuje da bude razoren, kako bi na njegovim ruševinama nikao drugi, bolji, autentičniji svijet, svijet koji će se temeljiti bilo na neprolaznoj božanskoj objavi i njoj odgovarajućoj indiskutabilnoj predaji bilo pak na nekoj drugoj – jednako toliko neupitnoj – jasnoj i jednoznačnoj istini. Neki među njima praktički dokazuju da im nije nakana ostati tek na riječima i ne sustežu se od ničega, od nijednog oblika nasilja i zločina, u cilju poticanja i ubrzanja procesa rušenja „središta zla”. Drugi – na dugoročnom planu nedvojbeno perspektivniji – usredotočuju se na zaposjedanje prostora obvezujuće interpretacije identiteta i time usmjeruju svoje djelovanje na uspostavljanje duhovne hegemonije kao pretpostavke za takvu socijalnu i političku hegemoniju koja bi značila temeljit slom aktualna svjetskog poretka i, sljedstveno, početak obistinjenja žuđena autentičnog opstanka (svejedno, sežu li ambicije kojima se ta žudnja vodi do obuhvaćanja globalnog plana ili se ograničavaju na neku regiju ili čak lokalnu sredinu).

Dakako, nema jasnog i jednoznačnog razgraničenja između prvih, drugih i trećih, između, nazovimo ih tako, prikrivenih urotnika, ideologa usmjerenih na uspostavljanje duhovne hegemonije i terorista, prijelazi su često suptilni, protuslovni, višeznačni i tamni, kao što su i sami likovi u kojima se tobožnja autentičnost suprotstavlja liberalnoj demokraciji više negoli heterogeni (ponekad i međusobno isključujući). Trpanje konkretnih pojava i tendencija u unaprijed pripremljene ladice bio bi veoma pogrešan, sasvim promašen, pristup problemu. Kada bi se htjela ozbiljno elaborirati jedna fenomenologija otpora dominantnom konsensusu (ili proklamativno i verbalno uspostavljenom konsensusu nositelja središnjice svjetske moći) prema kojemu liberalna demokracija nema alternative, bila bi to zadaća koja bi, svakako bar u formalnom smislu, nadmašivala i zadaću što ju je Hegel sebi postavio odlučivši se na pisanje *Fenomenologije duha*. S druge pak strane jednako toliko neprimjeren pristup poput onoga koji sve trpa u nekoliko ladica s jasnim etiketama bio bi pristup svojstven pojednostavljivanju na temelju kojega bi se automatski uspostavljao znak jednakosti između „neprijatelja demokracije” (u konačnici izjednačenih s teroristima) i svih onih koji ukazuju na licemjerje dominantnoga liberalno-demokratskog poretka ili čak i na stanovite strukturalne nepravde i neravnoteže u današnjem svijetu. Uopće nije slučajno što su takvom izjednačavanju po pravilu skloni predstavnici i privrženici one skupine rušitelja liberalne demokracije koja je označena etiketom *prikrivenih urotnika* (uz, možda i nepotrebno, pojašnjenje da se tu radi o ljubiteljima totalitarizama krvi, tla i sličnih utvara): prikrivajući pravu narav svoje vizije poželjne budućnosti i denuncirajući kritičare kao zavjerenike, oni svojim proizvođenjem sustavne zbrke ujedno i oblikuju prostor na kojemu je moguće započeti ili intenzivirati evolucijske procese prelaženja iz poretka liberalne demokracije u organske totalitarne tvorbe primjerene njihovim vizijama poželjne budućnosti.

Tu nije samo riječ o pojavama kao što su motivacija na temelju koje je nakon terorističkog napada na New York i Washington od 11. rujna 2001. donesena Američka domoljubna povelja i načina na koji se ona primjenjivala (a vjerojatno još uvijek i pri-

mjenjuje)³, nego i o uspostavljanju sasvim izravnih identifikacija u naznačenom smislu. Sasvim proziran oblik takav tip identifikacija zadobiva u našem regionalnom kontekstu, gdje se, primjerice, pojedinci koji su se profilirali u projektima obnove ideologije krvi i tla kao i u praksi etničkog čišćenja i uspostavljanja totalitarnih državnih i kvazidržavnih tvorevina legitimacijski utemeljima na 10. travnju i sličnim nadnevcima javljaju kao branitelji tolerancije i drugih liberalno-demokratskih vrednota, prokazujući svoje kritičare kao eksponente antidemokratskih tendencija⁴. Na taj se način stvara magla u kojoj je, posebice neupućenima, teško razaznati što je što i tko je tko. Stvara se situacija u kojoj više nije dopuštena – ako to ovlaštene instance stanovitog fundamentalizma nisu odobrile – kritika ideologije genocida osim ako se ne želite izložiti pogibelji da vas proglaše nacistom.

No, to su tek osebujni (često i maštoviti) lokalni doprinosi tendencijama i procesima koji se *bitno zbivaju na globalnoj razini*. Vraćajući se na globalni plan, valjalo bi naglasiti da je kontekst u kojemu se dovode u pitanje temeljni postulati liberalne demokracije i u kojemu se profiliraju bazične antiteze epohe s odgovarajućim antinomijama, alternativama i sukobima *bitno određen procesom globalizacije*. Tvrdnja da živimo u epohi globalizacije postala je općim mjestom, čak i floskulom koja je draga posebice poluobrazovanima⁵. Proces globalizacije u svakom je slučaju višeznačan, slojevit, i u mnogo čemu protuslovan, posebice s obzirom na u njemu sadržanu dominantnu tendenciju praktičke (a potom i ideologijsko-legitimacijske, teorijske i, konačno, filozofijske) identifikacije *liberalne demokracije s neoliberalizmom* (koji se u kontekstu poznate anglosaksonske trodiobe političkih teorija veoma jasno profilira kao konzervativizam, a

3 Kritički osvrt na spomenutu povelju i na kontekst te moguće konzekvencije njezine primjene dao je među ostalima Ronald Dworkin u članku pod koliko indikativnim toliko i dramatičnim naslovom „The Real Threat to American Values”, *Guardian*, 9. ožujka 2002. Vrijedi spomenuti i intervju Jürgena Habermasa koji je pod naslovom „Fundamentalismus und Terror” objavljen u *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 2/2002.

4 Izvanredan primjer te vrste proizvodnje ideologijske magle predstavlja članak autora koji je svojom teorijskom djelatnošću manje poznat (ali je u upućenijem dijelu javnosti itekako znan, doduše, po nekim drugim vrstama doprinosa tranzicijskoj praksi na balkanski način) Ive Lučića „Kangrga ili etika”, *Status* (Mostar), 6/2005. Slično postupi i (doduše premlad da bi za sobom imao neku značajniju političku ili ratnu individualnu povijest) beogradski autor Ivan Janković (usp. npr. „Terorizam između siromaštva i sukoba civilizacija”, u: *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje, 4/2002). Indikativnih primjera slične vrste možemo naći i mnogo više, navedena dva slučaja služe tek kao ilustracija jedne rasprostranjene tendencije, koja se ne može objasniti kao izraz puke slučajnosti ili spleta okolnosti.

5 Literatura o globalizaciji je praktično nepregledna i kvalitativno te orijentacijski krajnje heterogena (usp. npr. J. Naisbitt, *Megatrendovi*, Globus, Zagreb 1985; *Globalizacija i njezine refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb 2001; M. Meštrović, *Vrijeme zbilje*, Jesenski i Turk, Zagreb 2002; Z. Vidojević, *Kuda vodi globalizacija*, IP Filip Višnjić/Institut društvenih nauka, Beograd 2005; Y. Sadowski, *The Myth of Global Chaos*, Brookings Institution Press, Washington 1998; J. N. Rosenau, *Toward an Ontology for Global Governance*, State University of New York Press, New York 1999; T. Roberts/A. Hite, *From Modernization to Globalization*, Blackwell, Oxford 2000; C. Taibo, *Cien preguntas sobre el nuevo desorden*, Punto de lectura, Madrid 2002; J. E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, W. W. Norton & Comp., New York – London 2002; da se spomene samo dio relevantne literature). Autorova pozicija izložena je u člancima „Zašto je problem globalizacije akademske naravi?” (emitirano na Trećem programu Hrvatskog radija 2001; danas u: L. Veljak, *Od ontologije do filozofije povijesti*, HFD, Zagreb 2004) i „Dva lica globalizacije i dva lica otpora globalizacije”, u: *Iskušnja globalizacije – globalizacija, evropeizacija i nacionalni identitet*, SO Kikinda/Narodna biblioteka „Jovan Popović”, Kikinda 2004.

ne kao liberalizam). Ta identifikacija u potpunosti (da ne kažemo baš apsolutno) odgovara svim kategorijama protivnika demokracije.

Naime, nekim totalitarizmom nadahnuti protivnici liberalne demokracije mogu – dakako, u svrhu stvaranja pretpostavki za preoblikovanje svjetskog ili lokalnog poretka u skladu sa svojom inačicom fundamentalistički shvaćene istine - koristiti nezadovoljstvo tzv. gubitnika globalizacije (kojima u regionalnom kontekstu „postkomunističkih zemalja” odgovaraju tzv. tranzicijski gubitnici), a to je, bar u ovom trenutku, najveći dio svjetskog stanovništva, da se zajedno s pogubnim učincima neoliberalizma po život običnih muškaraca i žena diljem zemaljske kugle, posebice u nerazvijenim zemljama, odbace i postulati liberalne demokracije. Ako već i sami zagovornici liberalne demokracije drže da je njezin istinit lik onaj koji je poprimila u neoliberalnoj globalizaciji, i ako je ta globalizacija ugrozila dostojanstvo ili čak i sam opstanak milijunima ljudskih bića, pa i cijelim narodima i regijama (ili se bar globalizacija tako subjektivno i intersubjektivno doživljava), onda je smisleno da se otkloni i eliminira *čitav sklop* koji rezultira nepoželjnim i tegobnim posljedicama; ne treba se dakle odbaciti tek (ekonomijski) neoliberalizam, tzv. kapitalistička bezdušnost koja preko leševa i razvalina stvara profit pod svaku cijenu, nego i njegov korijen, teorija liberalne demokracije, zajedno s odgovarajućom političkom kulturom, vrijednosnim sustavom i proceduralnim pravilima. Ispražnjeni prostor popunit će se onda novim sadržajima, novim vrednotama, novim političkim okvirima: i tu nastupaju zagovornici retradicionalizacije, obnove organskih poredaka koji bi bili utemeljeni na dogmatski shvaćenoj istini, a ti obnovljeni (uistinu: novi) oblici zajednice - budući da ni prema najzatucanijim propovjednicima i prorocima „novog svijeta” dotične zajednice ne trebaju biti lišene moderne proizvodne i informatičke tehnologije, sofisticiranih oružja i, općenito, svih onih tekovina novovjekovne (posebnice, dakako, one najnovije) znanosti koje služe gospodarenju nad prirodom i nad ljudima - ne mogu, sljedstveno, biti ništa drugo nego ovi ili oni likovi totalitarizma.

Istovremeno, prikriveni protivnici liberalne demokracije, oni koji je na riječima prihvaćaju, ali faktički teže za uspostavljanjem neke vrste totalitarizma, imaju neponovljivu prigodu da u ovoj situaciji profitiraju u korist svojih pravih ciljeva. Demokracija je ranjiva, obilježena je i antinomičnim pitanjem o svojim granicama: Dokle seže prag tolerancije u odnosu na pojave koje ugrožavaju sam njezin opstanak? Ako toleriramo netolerantne, hoće li tolerancija uopće opstati i hoće li oni nas tolerirati ako odbijemo da se povinujemo njihovoj inačici apsolutne istine? Ako pak ne toleriramo netolerantne, kako ćemo znati gdje je granica koja toleranciju razdvaja od netolerancije? Treba li svaka osoba pojedinačno odlučivati o tim granicama ili ima nadindividualnih instanci kojima s pouzdanjem možemo prepustiti da odgovore na takva pitanja? Klasični je liberalizam načelno znao odgovor na to pitanje: Granice moje slobode i mojih (inače neotuđivih) ljudskih prava omeđene su slobodom drugih i pravima drugih na uživanje jednakih sloboda kakve pripadaju meni. Najelementarnije ljudsko pravo jest pravo na život. No, ni to pravo nije apsolutno: ni najrestriktivnije zakonodavstvo ne osuđuje ubojstvo ukoliko je počinjeno u samoobrani bez prekoračivanja sile nužne za preživljavanje. Razumljivo je da će se u situaciji evidentne ugroženosti demokratskog poretka prag tolerancije spuštati razmjerno stupnju zbiljske ugroženosti. Jednako je tako razumljivo (što ne

znači i opravdano) da će kategorija prikrivenih urotnika, ukoliko se nađe u poziciji da kontrolira središta demokratski legitimirane moći, iskoristiti prigodu zbiljske ili prividne (proizvedene) pogibelji da nužne restrikcije proširi do maksimalno mogućih granica i da zajedno s faktičkim neprijateljima demokracije (ili čak i umjesto njih) represiji podvrgne one koji se kreću u okviru pravila ponašanja svojstvenih liberalno-demokratskom poretku, da pod izlikom nužnosti suzbijanja huškanja na nasilje počne sa suzbijanjem svake kritičke riječi ili da pod izgovorom nužnosti zabrane širenja mržnje započne s proganjanjem onih koji/e se protive govoru mržnje.

Tu se uspostavlja *antitetična solidarnost* međusobno prividno suprotstavljenih aktera sukoba oko liberalne demokracije, solidarnost između onih koji demokraciju – bilo nasilno, bilo posredstvom izgradnje duhovne hegemonije - žele nadomjestiti nekim oblikom totalitarizma i onih koji demokraciju brane nedemokratskim sredstvima ne zato što je to nužno (odnosno, ne u mjeri u kojoj bi se to moglo iskazati kao nužno) nego zato jer i sami sanjaju o uspostavljanju organske zajednice. Što su prvi agresivniji i krvoločniji, to će drugi imati širi prostor za opravdavanje prekoračenja nužne obrane i za povišenu razinu ukidanja sloboda i prava svojstvenih liberalno-demokratskom poretku. Dakako, i obrnuto: što se više širi državna i globalna represija legitimirana obranom demokracije, to će tzv. fundamentalisti⁶ imati širi prostor za pridobijanje svojih sljedbenika. Međusobno se hrane i nadopunjuju, razmjerno stupnju udaljavanja među njihovim sljedbenicima. Konzekvenca je konvergencije/divergencije, danas tek potencijalna (utoliko što tu nije riječ o nekom neumitnim usudom vođenom procesu) jest ta da naposljetku nema razlike u temeljnim vrijednosnim i političkim strukturama prividno najsuprotstavljenijih opredjeljenja, te da su istodobno sljedbenici/podanici (ne i predvodnici, dakako) tih suprotstavljenih institucija i/ili pokreta međusobno razdvojeni neprelaznim provalijama.

Uvid u tu antitetičnu solidarnost čini temeljnu pretpostavku za razumijevanje procesa koji su danas na djelu. Ako se ona previdi, ne preostaje nam ništa drugo nego da se vrtimo u krugu lažnih alternativa što nam ih nude pomodni autori u širokom rasponu od Fukuyame do Huntingtona (a možda bismo u taj autorski niz mogli, bar s obzirom na njegove posljednje radove, uvrstiti i uvažavanog - pa i precjenjivanog - filozofa Johna Rawlsa)⁷. Opredjeljivat ćemo se između podrške (pogibeljima kojima je demokracija danas izložena motiviranoj) preobrazbi liberalno-demokratskog poretka u policijsku državu, državu obilježenu rastućom kontrolom ponašanja i misli građana i građanki (u sve većoj mjeri svodenih na status podanika/ca) kao i sve obvezatnijim popi-

6 Pod fundamentalizmom se ovdje ne podrazumijeva tek vjersko-politički fundamentalizam, a pogotovo ne tek onaj islamski, nego svaki tip dogmatski utemeljena integrizma koji stremi uspostavljanju organske zajednice legitimirane tradicijom (točnije, dogmatskom interpretacijom odnosno reinterpretacijom tradicije i na njoj zasnovanih ili iz nje proizlazećih identiteta). Zadržka u korištenju termina *fundamentalizam* motivirana je uvidom u to da se on koristi kao etiketa za najraznovrsnije skupine i za sve moguće situacije, koje se međusobno jako razlikuju, te bi stoga upotreba tog izraza poništila historijske i aktualne specifičnosti u pojedinim zemljama, kao i razlike među zajednicama ili regijama u kojima su nastali takvi pokreti, kako je to 2003. formulirala po svojem suprotstavljanju islamizmu poznata pakistanska sociologinja Farida Shaheed (usp. „Fundamentalisms - A South Asian perspective”, dostupno na: <http://www.whrnet.org/fundamentalisms>).

7 Konciznu, ali u osnovi sasvim adekvatnu kritiku Rawlsove koncepcije dao je Milan Kangrga. Usp. *Etika*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2004.

som ispravnog rasuđivanja i djelovanja, sukladnom dogmatskom korpusu koji se hoće prokrijumčariti pod izlikom duhovnog utemeljenja nužne obrane ugrožene kršćansko-zapadne civilizacije na jednoj strani, te simpatiziranja žrtava rastuće represije i solidaliziranja s njima, čak i kada se radi o protagonistima ubilačke netolerancije i zagovornicima dogmatskim monopolom apsolutiziranih isključujućih identiteta, na drugoj strani. Pojednostavljeno, birat ćemo između Johna Busha i Osame Bin Ladena. A tek na lokalnim planovima? Pustimo tu mašti na volju, u nijednom slučaju nećemo pretjerati, dapače, moći ćemo se u našim ocrtavanjima negativnih utopija s pouzdanjem sloniti na onu praktičku mudrost koja nam govori da nikad ne može biti tako loše da ne bi bilo još gore! Hoćemo li izbjeći taj usud, morat ćemo se ozbiljno pozabaviti modalitetima i mehanizmima kroz koje se ozbiljuje spomenuta antitetična solidarnost.

Teškoća koja se može uočiti u ovakvom rasuđivanju može se formulirati u prigovoru da ono vodi formuliranju jedne (još jedne) teorije zavjere, a od teorije zavjere do paranoje neodgovorno obdarene teorijskim dignitetom tek je jedan malen korak. Dakako, afirmacija paranoičnog mišljenja bila bi tek još jedan od doprinosa magli kakvu šire spomenuti pomodni autori (i, razumije se, njihovi lokalni sljedbenici i oponašatelji).

Protiv tog prigovora mogu se navesti bar dva argumenta. Prvi argument sastoji se u upozorenju da antitetična solidarnost nije izraz nikakvog determinizma i da procesi u kojima ona dolazi do izražaja *nisu procesi obilježeni karakterom nužnosti*. Da njemački komunisti nisu bili staljinistički dogmatičari ili da su bar taktički bili lukaviji, ili da su socijaldemokrati znali kako da pridobiju mase sljedbenika Komunističke partije i sačuvaju ih od dogmatskog sektaštva, od antitetične solidarnosti u njemačkom slučaju ne bi bilo ništa! Drugi argument može se posuditi iz uzrečice koja glasi: „To što sam paranoik, ne znači da me ne progone”. U mjeri statističke vjerojatnosti da se među osobama koje su izložene nekoj vrsti progona nalazi i dio populacije koja boluje od paranoje sadržan je stupanj istinitosti (i utoliko mudrosti) navedene uzrečice.

A o tomu da je liberalna demokracija danas ugrožena i iznutra i izvana – ne bi više smjelo biti nikakve sumnje. Ako je pod danim okolnostima jedina realna alternativa liberalnoj demokraciji totalitarizam ovog ili onog predznaka, onda se kao središnje pitanje nameće *pitanje o mogućnostima obrane* tog najboljeg od svih faktički mogućih poredaka (ili najmanje lošeg od svih realno mogućih poredaka): kako izbjeći da se on ne sruši ili uruši pred naletom antitetički solidarnih inačica neototalitarizama a da pri tom ne izgubi svoju supstanciju zajamčenosti ljudskih prava i osobne slobode svake individue, kako da ne izgubi svoj građanski karakter (nasuprot predgrađanskom, podaništvom obilježenom stanju permanentnog maloljetništva).

Odgovori na to pitanje ne mogu biti ni jednostavni ni jednoznačni. Moralni apeleli tu malo pomažu, a ni voluntaristička praksa neće biti od velike koristi. Valjane puteve treba tražiti upravu na tragu već naznačene *neophodnosti istraživanja modaliteta i mehanizama kroz koje se ozbiljuje spomenuta antitetična solidarnost*, istraživanja koje bi moralo uzeti u obzir i interesne mreže koje obuhvaćaju globalizirano čovječanstvo i motivacijsko utemeljenje dominantnih ideologija i logiku uspostavljanja monopola na interpretaciju identiteta. Nema dvojbe da je liberalna politička teorija nedostatna za taj pothvat, koliko se god mogli složiti oko odredbe liberalne demokracije kao najbolje-ga od svih realno mogućih poredaka. No, poteškoća s liberalnom demokracijom jest u

tomu što ona ima svoja strukturalna ograničenja: kao što čisti um kod Kanta zapada u antinomije kada prelazi granice iskustva, tako i liberalna demokracija iskazuje svoju nemoć kada prelazi granice proceduralnih pravila ponašanja u sferi javnih i zajedničkih poslova. Pitanja *pravednosti* koja ne bi bila tek juridički razumljena pravda, pitanja (dakako, demokratske, građanske) *kontrole* nad onim središtima svjetske moći koja ne posjeduju demokratsku legitimaciju (a značajnija su od svih demokratski legitimiranih instanci zajedno), pitanja o smislu i karakteru *solidarnosti* koja se ne bi svodila na puko milosrđe radi spasa vlastite duše, pitanja o mogućnostima stjecanja *otpornosti na manipulaciju* i na oblikovanje javnog mnijenja i privatnih svjetonazora u skladu s interesima onih koji su dovoljno moćni da kontroliraju odgovarajuće mehanizme proizvodnje poželjne svijesti, kao i mnoga druga pitanja, čiji se karakter može naslutiti već i iz ovih, nedvojbeno temeljnih, pitanja – sve su to zadaće koje nadmašuju razinu proceduralnosti. Da se ta razina ne bi dovela u pitanje, ona ne može biti prepuštena samodostatnosti liberalne teorije, ona se ne može utemeljiti niti na njoj zasnovanoj normativnoj etici i normativnoj politici, nego se mora *utemeljiti u obnovljenom jedinstvu praktičke filozofije*. A to znači, valja naglasiti: *u jedinstvu etike, ekonomike i politike*.

Uz važan dodatak: nema nikakva jamstva da pokušaj uspostavljanja tog jedinstva neće završiti u nekom novom ropstvu. Nema, uostalom, jamstva ni za što: tko može bilo komu od nas dati jamstvo da se neće razboljeti od ove ili one bolesti – ali izostanak takvog jamstva ne znači da ne trebamo voditi računa o svom zdravlju: može se netko hraniti koliko god hoće zdravo, pa će se ipak razboljeti od neke bolesti koju pospešuje učestalo korištenje *fast fooda*. No, izbjegavanje nezdrave ishrane smanjuje šanse prijevremena razboljevanja. Prevedeno na pitanje o jedinstvu etike, ekonomike i politike, oslobađanje od iskušenja da se dogmatizira neki (bilo koji) koncept dotičnog jedinstva, popraćeno ustrajnim radom na suzbijanju dogmatizma i metafizičkog apsolutizma, imaju ulogu prevencije, prevencije koja nije popraćena jamstvom, ali bar smanjuje statističku vjerojatnost preobrazbe utopije u paklenu moru. Jamstva nema, ali zalaganju za praktičku obnovu spomenutog jedinstva nema ni alternative.

Ako se u uspostavljanju tog jedinstva i njegovim praktičkim konzekvencijama sadržana prigoda ne iskoristi, doista bi se moglo dogoditi da se čovječanstvo u nekoj izglednoj budućnosti opredjeljuje između jednog novog Hitlera i jednog novog Staljina. Možda će historijski Hitler i historijski Staljin iz te perspektive djelovati kao dobroćudni čovjekoljupci! To, dakako, važi i u slučaju provedbeno uspješna uspostavljanja tog jedinstva na temelju dogmatiziranja bilo koje od njegovih mogućih verzija.

LINO VELJAK
Faculty of philosophy
Zagreb, Croatia
THE LIMITS OF LIBERAL DEMOCRACY

SUMMARY

In this paper, the concept of antithetical solidarity is introductorily defined. Antithetical solidarity is an objective category that expresses the mutual support of opposite forces based on common interests. In the post-September 11th world, that solidarity distinguishes itself in the mutual supporting of the destroyers and proponents of liberal democracy. The first strive to change the existing world order by restoring some type of organic community, which by its own character would be necessarily totalitarian. The second, strive to save the liberal-democratic order by the strengthening of repression and decreasing the level of protection on individual freedom, and so, civil and human rights. However, they only make way for the totalitarian potential which is present in developed countries worldwide. Among the defenders of liberal democracy are also present forces which themselves plead for the establishment of new types of totalitarianism. Among the first of these we find those for whom liberalism is absolutely equitable with neoliberalism. The necessity of fundamental research of the modalities and mechanisms through which antithetical solidarity acts is the assumption of avoiding false alternatives, to which tend trendy thinkers like Fukuyama and Huntington. Liberal democracy cannot sustain itself by exclusively depending on liberal theory, because this theory cannot respond to the most fundamental questions which exceed the boundaries of procedure (justice, democratic control over the centers of power, solidarity, resistance in relation to manipulation). Therefore it is necessary to establish the unity of the practical philosophy, that is, ethics, economics and politics.